

Milan Šarić

Samostalna narodna knjižnica Gospić

HR – 53000 Gospić

saricm44@gmail.com

Stručni članak

(primljeno 19. 11. 2020.)

UDK 070:008(497.526)(091)“18/19“

NOVINE LIČANIN, HRVAT, SRBIN I STARČEVIĆANAC KAO IZVORI ZA POVIJEST LIKE 1886. – 1911.

U vremenu neposredno nakon ukidanja Vojne krajine 1881. godine i pripojenja ovoga teritorija Hrvatskoj pojavljuju se prve novine na teritoriju tadašnje Ličko-krbavske županije koja je ustrojena 1886. godine. Vrijeme nakon ukidanja Vojne krajine je vrijeme prilagodbe civilnom načinu života poslije vremena kada je ovaj teritorij predstavljao branu turskim prodorima u Hrvatsku.

U takvim okolnostima gospodarske prilike i društveni život bili su prilagođeni vojničkom načinu razmišljanja. Ukidanjem Vojne krajine 15. srpnja 1881. godine ona je pripojena Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji kao autonomnoj pokrajini koja je imala obilježja državnosti u sastavu Zemalja krune sv. Stjepana. U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji kao dijelu Austro-Ugarske što je određeno Austro-ugarskom nagodbom od 1867. godine i pod vlašću Franje Josipa I. (1848. – 1916.) otvara se mogućnost za stvaranje županija na tom teritoriju, a samim time i Ličko – krbavske županije. Tema ovoga rada je prikaz stanja u Ličko-krbavskoj županiji i posebno u njenom središtu, Gospiću, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Prije svega gospodarskih prilika, ali i društvenog i kulturnog života, odnosno uvjeta u kojima se pojavljuju prve novine koje su i glavni izvor informacija za ovaj rad.

Ključne riječi: društveni život, novine, gospodarske prilike, Ličko-krbavska županija, Vojna krajina

Uvod

Ličko-krbavska županija bila je jedna od 8 županija u teritorijalnom ustroju Hrvatske i Slavonije. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće Ličko-krbavska županija je imala površinu od 6 211, 16 km², a 1900. godine u njoj je živjelo 208 163 stanovnika. Županija se

sastojala od sedam upravnih kotara: Gospića, Gračaca, Korenice, Otočca, Perušića, Senja i Udbine, te grada Senja koji je bio u rangu kotara, a 1. listopada 1892. godine ustrojena su i dva nova upravna kotara u Ličko-krbavskoj županiji, a to su Brinje i Donji Lapac. (Holjevac 2009: 434) Prve novine *Ličanin* javljaju se u Lici 1886. godine kao list za poduku, prije svega seljaštva. Vrijeme pojavljivanja prvih novina je neposredno poslije ukidanja Vojne krajine 1881. godine i pripojenja toga teritorija Hrvatskoj. To je vrijeme prilagodbe civilnom načinu života jer je ovaj dio Hrvatske u vrijeme Vojne krajine predstavljao branu turskim provalama, a u takvim okolnostima gospodarske prilike i društveni život bili su prilagođeni vojničkom načinu razmišljanja i cjelokupnoj organizaciji života. Odatle i prve novine *Ličanin* na svojim stranicama pružaju najvažnije informacije o ratarstvu, stočarstvu i općenito radu na seoskim gospodarstvima.

Ovo je vrijeme kada se u Lici javlja i stranačko novinarstvo, tj. listovi koji proklamiraju određenu političku opciju, u ovome slučaju novine *Hrvat* kao glasilo Stranke prava koje su pokrenute 1894. godine, *Srbin* kao glasilo Srpske samostalne stranke, pokrenute 1898. godine i *Starčevićanac* kao glasilo Starčevićeva kluba u Gospiću pokrenute 1907. godine.

Stranka prava u Gospiću se u to vrijeme dijeli na matičnu Stranku prava i Čistu stranku prava koja je djelovala u početku pod vodstvom utemeljitelja Ante Starčevića do njegove smrti 1896. godine, a kasnije vodstvo preuzima Josip Frank. (Gabelica 2018: 305-344)

Razdoblje od pojave prvih novina *Ličanina* 1886. godine pa do početka Prvog svjetskog rata smatra se kronološki prvim razdobljem u kontekstu izlazenja novina u Lici tj. tada novine izlaze u državnoj tvorevini Austro – Ugarskoj. Novine koje izlaze u ovom razdoblju, izuzev *Ličanina*, su stranačka glasila i predstavljaju različite ideologije.

Dok su izlazile ove novine su bile relativno dobar pokazatelj prilika u Ličko-krbavskoj županiji. Pisane ponekad arhaičnim jezikom i s gramatički neizbrušenim rječnikom ipak su davale dovoljno informacija da bi se mogao dobiti uvid o stanju u Lici.

Cilj ovoga rada je prikazati stanje u Lici od vremena pojave prvih novina do početka Prvog svjetskog rata, a to stanje će prikazati na temelju novina, koje su u to vrijeme izlazile u Lici.

Prikaz Gospića i županije od pojave novina do početka Prvog svjetskog rata

Velik dio prostora u novinama ovoga razdoblja odnosi se na Gospić što je vidljivo već u prvom broju *Ličanina* (*Ličanin* 1886: 1) gdje se o njemu govori kao o središtu Ličko-krbavske županije mada on tada nema status grada nego „trgovišta“ (Holjevac 2013: 161-175)

Novine toga vremena imaju ujednačeno mišljenje kada se prikazuje slika Gospića. Po pisanju *Srbina* Gospić svakodnevno poprima obrise urbanog središta, a uz administrativnu upravu koja se u njemu nalazi, grad uz određene mjere i estetske zahvate mijenja svoj oblik.

Prema službenim podatcima naselje (trgovište) Gospić početkom 20. stoljeća broji 2 995 stanovnika, a kotar Gospić 37 073 stanovnika i sjedište je velikog župana Ličko-krbavske županije, županijskog sudbenog stola, kotarske oblasti i kotarskog suda te općinskog poglavarstva (Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1913: 7-9), dakle u pravom smislu kotarsko središte.

Osim navedenih ustanova Gospić je i obrazovno središte i u njemu djeluju Velika kraljevska gimnazija, Viša djevojačka učiona koja je otvorena 1885. godine, četverorazredna dječjačka i trirazredna djevojačka opća pučka učiona, obrtna, drvorezbarska i košaraška učiona. (*Ličanin* 1886: 1) Ove obrtničke škole bile su dobro uređene i imale su dobru kvalitetu nastave, čemu u prilog govori dolazak u posjet i nadzor obrtničkih škola iz Zagreba kanonika Suhina koji je bio zadovoljan napretkom i pohvalno se izrazio o učiteljima.

Kao primjer brojnosti učenika navodi se Dječjačka učiona u Gospiću koju 1887. godine polazi 268 učenika. Posebno u obrazovnom smislu treba spomenuti Klasičnu gimnaziju ili Kraljevsku veliku gimnaziju čiji početak seže od 1. listopada 1860. godine kada je u Gospiću utemeljena mala realka. Zalaganjem glavara krajiške zemaljske uprave Franje baruna Filipovića gospićka četverorazredna realka je ukazom cara Franje Josipa I. prerasla u osmorazrednu klasičnu gimnaziju ili Veliku kraljevsku gimnaziju. (Holjevac 2013: 161-175)

Iako se poduzimaju aktivnosti na području školstva ipak je krajem 19. stoljeća analfabetizam u gospićkom kotaru prisutan u velikom broju. Ovaj problem imao je svoje implikacije na ostale sfere društva, prvenstveno na smanjenu mogućnost zapošljavanja pa se mnogi odlučuju na odlazak izvan granica gdje onda žive u nehumanim uvjetima i rade teške poslove, a razlog da se s tim ljudima manipulira leži u nepismenosti i nepoznavanju stranog jezika.

U vrijeme izlaska prvih novina u Gospiću se razvijaju i obrti, a posebno građevinska djelatnost pa nastaju neke od zgrada po kojima će vizura grada postati prepoznatljiva. Prema Naredbi o ustrojavanju ispitnog povjerenstva za obuku majstora graditelja u Gospiću je trebao postojati bar jedan zidar, klesar i tesar. (*Ličanin* 1887: 12) U nedostatku domaćih majstora poslove dobivaju stranci koji dolaze iz čitave Monarhije.

U gradu djeluju i neki obrti važni za funkcioniranje grada poput dviju tiskara (M. Župan i R. Desselbrunner), brijačnica i češljaonica (A. Trnačić i M. Ljuština), pivovara, tvornica peći i štednjaka i dr. Posebno je u ovo vrijeme primjetan rad kipara i kamenoresca Stjepana Vukelića koji je u gradu otvorio Prvu ličku klesaru za gradnju i umjetnost u kojoj je kasnije pravio nadgrobne spomenike na gospićkom groblju (*Hrvat* 1900: 17), a najznačajniji je njegov rad kip Isusa Krista u Kaniškoj ulici iz 1908. godine: „Stup je visok 5 met., a izradjen je većinom od samoga mramora. To remek – djelo bilo bi na ures svakoga velegrada. – Stup je već skoro gotov i biti će uspostavljen za koji dan.“ (*Hrvat* 1908: 37)

U svrhu napretka u Gospiću je osnovano Društvo za poljepšanje Gospića i okolice koje je steklo odobrenje Zemaljske vlade, a za predsjednika Društva postavljen je umirovljeni pukovnik Vrkljan. Ovo društvo 1879. godine broji 150 članova, a članarina je iznosila 10 odnosno 20 novčića, što je prihvatljivo za standard ondašnjeg gospićkog građanstva. Pod Vrkljanovim vodstvom počelo je uređenje šetališta na „Čardaku“¹, a zatim je uslijedilo uređenje park šume Jasikovac² u kojoj će biti napravljena kuća gdje će se građani moći okrijepiti nakon šetnje kao i kuglana, svjetiljke i stolovi za goste. (*Hrvat* 1897: 20) Pritom, Društvo poziva građane da se što više uključe u akcije jer se ispod kapelice sv. Ivana Nepomuka uređuju kupalište i prijelaz preko Novčice.

U tadašnjim općinskim središtima također je primjetan porast društvenog života u smislu kulturnih događanja i općenito briga o životnom standardu. U novinama, a posebno u *Hrvatu* pojavljuju se i apeli za promjenu postojećeg stanja i nekih životnih navika u Gospiću. Konjske zaprege koje prolaze kroz grad imaju na sebi „bronz“³ koje su glasne pa bude i uznemiruju građanstvo što već odavno ne postoji u naprednijim gradovima. Također treba povesti brigu o psima lutalicama za koje vlasnici ne plaćaju „psetarinu“. U smislu poboljšanja uvjeta života u

1 Čardak je jedan od parkova u Gospiću u neposrednoj blizini „Staroga mosta“ koji nosi identično ime.

2 Park šuma Jasikovac nalazi se na užem području Gospića na površini od 86 ha.

3 Bronza je zvono koje se stavlja konju oko vrata.

Gospiću mole se vlasnici kuća da pometu cestu ispred kuće i to do 6 sati ujutro. No, i ovdje se selektira stanovništvo po imovinskoj osnovi jer pred kućama uglednijih Gospićana gore svjetiljke, ulice polijevaju i čiste djelatnici koje plaća gradska uprava dok u drugim dijelovima grada to nije slučaj.

Na području Ličko-krbavske županije postojao je veliki problem s nestašicom vode, a na području Gospića postojali su zdenci kao jedini izvor pitke vode, sve do 1893. godine kada je izgrađen vodovod, a voditelj projekta inženjer Freudenthal je doveo vodu iz Brušana podno Velebita. Izgradnja vodovoda je bila veliko olakšanje za stanovnike Gospića jer su uklonjene jame za vodu pored kuća koje su služile za brzu reakciju u slučaju požara. (*Hrvat* 1898: 17) Time se preveniralo i u higijenskom pogledu jer je nečista voda u rupama bila izvor zaraze.

Kao znak urbanizacije i napretka u Gospiću je uspostavljena telefonska linija između zgrade kaznionice, zgrade suda i popravilišta 1889. godine, a do 1909. godine u Gospiću je uvedeno još 25 linija, a počinje se uvoditi i međugradska telefonska veza između Karlobaga i Gospića. Također, kako piše *Srbin* velik napredak je postignut u modernizaciji prometa jer se 1910. godine pojavljuju i automobili, u prvo vrijeme poštanski u kojima ima mjesta za 10ak putnika koji voze brzinom 25-30 km/h, a prevozili su poštu između Karlobaga i Plitvičkih jezera. Gospić je zbog vremenskih prilika zimi bio često prometno izoliran, ali za lijepog vremena automobilom se početkom stoljeća moglo stići od Gospića do Karlovca za 11 sati.

Kao dokaz postojanja sportskog, ali i građanskog duha je osnivanje sportskog društva Tenis kluba Gospić 21. srpnja 1900. godine koji je donio i svoja Pravila koja je odobrila 29. kolovoza 1900. godine Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove čime je postao prvi službeno priznati i utemeljeni klub u tadašnjoj Kraljevini. Teniski tereni su napravljeni u izletištu Jasikovac i parku Kolakovac u središtu grada.

Sport kao jedan od najvažnijih oblika društvenog angažiranja u Gospiću početkom 20. stoljeća odvija se kroz Sokolska društva koja su kao i ostale sfere života imale ideološki i nacionalni predznak. U ovom slučaju osnovani su Hrvatski sokol i Srpski sokol koji funkcioniraju na dobrovoljnoj osnovi tj. novac i sredstva za održavanje ovih društava se prikupljaju od članova i simpatizera. (*Holjevac* 2009: 456)

Kulturna događanja u kotarskim središtima, a ponajprije u Gospiću dosta su intenzivna krajem 19. stoljeća. U Gospiću se, kako navode novine, 1. veljače 1886. godine dogodilo nešto „nečuveno“ za kulturni život Like, a to je izvođenje prve operete. (*Ličanin* 1886: 4) Zanimljivo je za ovaj događaj da su u glavnim ulogama nastupili domaći umjetnici koji su bili dojmljivi u naslovnim ulogama. Naslov

operete je „Asmodo“ (vrag ljubavi), a uglazbio ju je gospički kapelnik Wilnsh dok su u glavnim ulogama nastupili D. Ratković kao Leandro i Lisac kao Asmodo, dok se u trećem činu pojavljuje Milica Matijević kao Serafina.

Što se tiče političke situacije Khuenova politika koristi trzavice i netrpeljivosti Hrvata i Srba i u duhu politike *divide et impera*, pobjeđuje na izborima.

Politika Khuena Hedervarya ima korist od ovih međunacionalnih netrpeljivosti, a to se pokazuje na djelu u Gospiću gdje mađaroni uz pomoć Srba redovito pobjeđuju na izborima zahvaljujući prije svega izbornom cenzusu. Naime, otkako je Khuen imenovan za bana 1. prosinca 1883. godine provedeno je u Gospiću pet izbora. (Horvat 1941) Novim izbornim zakonom iz 1888. godine kada je izborni cenzus povišen pravo glasa je dobilo samo 2% najbogatijeg stanovništva, a pravo glasa se određivalo imovinskim cenzusom, dok žene nisu imale pravo glasa.

Dobar dio onih koji su imali pravo glasa bili su činovnici u ustanovama Ugarske vlade što je Khuenu davalo prednost kod izbora jer je imao sigurno izborna tijelo.

Gospić je s obzirom na ustanove koje u njemu djeluju, politički život i važnost za život županije imao status središta što potvrđuju službeni podatci po kojima naselje (trgovište) Gospić početkom 20. stoljeća broji 2995 stanovnika, a kotar Gospić 37 073 stanovnika i sjedište je Velikog župana Ličko-krbavske županije, županijskog sudbenog stola, kotarske oblasti i kotarskog suda (Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije 1913: 7-9). Sve ovo govori da Gospić u to vrijeme dobiva konture županijskog središta koje će to biti krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Ličko-krbavska županija u vrijeme izlaska novina

U vrijeme izlaska ovih prvih tiskovina dobar dio stanovnika Ličko-krbavske županije živi na selu. Tako 1900. godine na selu živi 64,4% stanovnika. (Korečić 1979) Krajem 19. stoljeća, dakle razdoblja u kojem djeluju lička glasila koja su navedena, a prvenstveno *Ličanin* (počeo izlaziti 1886. godine), život u Lici obilježen je sitnim zemljišnim posjedima, neobrazovanošću stanovništva, prenapučenošću i životom u seoskim zadrugama koje su relikv iz krajiškog vremena u kojima je 1890. godine živio dobar dio stanovništva Ličko-krbavske županije.

U Ličko-krbavskoj županiji je izvan zadruga (Pejnović 1994: 163) živjelo 8,2% stanovnika, za razliku od Hrvatske i Slavonije gdje je 52,8% stanovnika živjelo izvan zadruga. Ovaj podatak pokazuje razliku u stupnju razvoja između Ličko-krbavske županije i ostatka zemlje. Primjer zanemarivanja ovoga kraja je i želje-

znička infrastruktura koja je bila dio ugarsko – hrvatskih zajedničkih poslova o kojima su odlučivali Ugarsko-hrvatski sabor i Ugarsko-hrvatska vlada, a u njima je vodeću ulogu imala ugarska strana. Jedan od razloga je svakako i favoriziranje riječke luke kao glavne izvozne ugarske luke, pa je pruga do nje dobivala primat prilikom gradnje prometne infrastrukture.

Također, malo se ulaže u agrar od kojega većina stanovnika živi, prije svega ne rade se melioracijski zahvati, a prinosi ovisе o vremenskim uvjetima i kakva je godina jer se ne provodi isušivanje močvarnih terena pa malo jače kiše stvaraju poplave i močvaru, ili pak suša sprži usjeve jer nema navodnjavanja. Nekakvi zahvati u ovom smislu poduzimaju se tek u gospićkom kotaru.

Središnja vlast pokazuje određeni interes za županiju, a pokazatelj je i to što su pojedini banovi posjećivali (Holjevac 2009: 427-467) Ličko-krbavsku županiju poput Khuena Hedervarya 1899. godine, Pavla Raucha 1908. godine i Ivana Skerlecza 1913. godine. Teškoj situaciji još je više pridonijela država koja je povećala porez nominalno za 100%, a u stvarnosti 500%. Kroz cijelo vrijeme postojanja Ličko-krbavske županije pored određene pomoći koju središnja vlast upućuje, ipak svojom poreznom politikom opterećuje stanovništvo o čemu govore Izvješća Upravnog Odbora Ličko-krbavske županije i podžupana, a pokazatelj opterećenja je općina poput Smiljana u gospićkom kotaru koja je davala i 527% više poreza (Izvještaj kraljevskog podžupana županije Ličko-krbavske o stanju uprave u županiji 1908.). Ovako enormne sume bile su velik teret na budžet ionako opterećenih općinskih blagajni.

Kako je navedeno veliki dio stanovništva funkcionira u zemljoradničkim zadrugama, koje osim *Ličanina* dosta spominje i list *Srbina* koji ih vidi kao integrirajući čimbenik među srpskim stanovništvom. U pisanju *Srbina* posebna se pažnja posvećuje zemljoradničkim zadrugama koje su temelj opstanka seljaštva. One nastaju iz kućnih zadruga gdje je sva imovina bila zajednička, a starješina je bio glavni i njegova se riječ slušala. U skladu s tim ostacima iz krajiških vremena zemljoradničke zadruge su zaživjele među Ličanima.

U Gospiću je 1891. godine osnovana Prva lička štedionica kojoj su vlasnici bili gospićki trgovac Lovre Pavelić i njegov sin Nikola koji ju je nastavio voditi nakon Lovrine smrti. Ivan Bušljeta, pravaški zastupnik u gospićkom općinskom vijeću 1900. godine osniva Hrvatsku dioničku štedionicu u Gospiću. Kao financijske ustanove štedionice će imati veliku ulogu u kreditiranju seljaka, ali i u političkom smislu jer se oko nje okupljaju pravaši. (*Senjski zbornik* 45: 305-344) U *Hrvatu* se navode srpske štedionice kao poluge srpstva koje kao financijske ustanove imaju

veliki utjecaj u sredinama u kojima se osnivaju (*Hrvat* 1902: 11) što je odgovaralo istini jer su one homogenizirale srpsko stanovništvo.

U okolici Gospića ima dosta močvarnih livada koje treba meliorirati i za navodnjavanje prirediti. Kraljevska zemaljska vlada je željela mišljenje stručnjaka o napretku stočarstva u županiji pa je poslala u ime zemaljske vlade dr. Ota Frangeša sveučilišnog profesora i upravitelja gospodarskog odsjeka. On je dao svoje mišljenje da je u županiji Ličko-krbavskoj stočarstvo najvažnija gospodarska grana. (Izveštaj kraljevskog podžupana županije Ličko-krbavske o stanju u županiji 1908: 147) No, on je smatrao da domaća vrsta goveda buša, nije dovoljna za napredak stočarstva već se treba uvoditi naprednija pasmina, pa je za mlijeko dobra oberintalska pasmina, no za meso su se pokazale kao najbolje pinsgorske krave koje se mogu križati s domaćim govedom. Ipak, u konačnici će se pokazati da će opstati samo lička buša kao krava koja opstaje u surovij ličkoj klimi što potvrđuje Frangešovo mišljenje. U ovčarstvu su dobre domaće pasmine kojima odgovaraju konfiguracija terena i vremenski uvjeti, ali se pravi pokus s karakul ovcama koje žive na 800 metara nadmorske visine što odgovara uvjetima koji vladaju u Ličko-krbavskoj županiji. Uz malo prilagodbe klimi i uvjetima ispaše stočarstvo bi moglo napredovati. No, nedostaje educiranosti seljaka.

Dosta se pažnje u Ličko-krbavskoj županiji posvećuje pčelarstvu jer se u nedostatku lijekova med nameće kao prirodni nadomjestak. Pčelarstvo je mukotrpan posao, ali dosta seljaka se odlučuje na držanje košnica. Osim ljekovitog učinka od meda se također pravi rakija medica, kao i vosak. No ovaj posao donosi dosta problema s transportom jer je potrebno prenositi pčele u područja gdje ima više „paše“, a i pčele su dosta osjetljive pa se pojavljuju bolesti koje napadaju pčele od kojih je najopasnija trulež u košnici.

Lovstvo je dosta popularno, najčešće kao izvor prehrane za stanovništvo, ali i zbog prorjeđivanja životinjskog fonda, u slučajevima bolesti poput bjesnoće. Često su divlje životinje pravile štete na gospodarstvima, pogotovo u stočnom fondu pa su poduzimane hajke na npr. vukove, čime su se odstranjivale krvoločne jedinke. Tako je npr. 1894. godine ubijeno 6059 komada korisne divljači i 3309 komada grabežljivih zvijeri za koje je isplaćena nagrada od preko 1000 forinti. (Izveštaj kraljevskog podžupana županije Ličko-krbavske o stanju uprave u županiji 1895.)

Po kakvoći zemljišta prednjači otočki kotar koji je smješten u plodnoj Gackoj dolini gdje uz zemlju crnicu prevladavaju smeđa tla, a na vapnencu i dolomitu se susreću flišni oblici. Djelomično ima i močvarnih područja kao dijelova sa zemljom crvenicom. Ovakvo tlo omogućava sadnju šljive modrice kojoj odgovara vlažno tlo

i sunčan položaj zaklonjen od vjetra. Problem su poplave i smrznuto tlo uz mrazeve koji sprečavaju bolji urod jer se javljaju sve do polovice svibnja⁴ pogotovo u dolinama rijeka. (*Ličanin* 1896: 2) Kukuruz, grah, krumpir su osjetljive biljke na koje utječu vremenske (ne)prilike u vremenu sadnje i dozrijevanja. U otočaćkom⁵ kotaru koji se nalazi u Gackoj dolini u jesen i prevladavaju kišna razdoblja uz dugotrajne i obilne kiše, a ljeti su velike vrućine uz rijetke oborine (*Ličanin* 1896: 2) lički seljak se je kroz vrijeme prilagođavao klimatskim uvjetima koji vladaju u Lici baveći se uzgojem otpornijih kultura poput krumpira ili u voćarstvu šljive.

Proizvodilo se i vino iako Lika nije vinorodni kraj, a treba naglasiti vinograde u Kosinju kao specifičnost pošto je Lika gorsko područje s klimom koja nije pogodna za razvoj vinograda. U Kosinju postoje i danas dvije živuće sorte: bijela Pršljivka⁶ i crna Vingor (Mance, Mirošević, Šestan, 2019: 250). Razvija se i pivarstvo pa pored pivovare u Otočcu koja je već postojala i u gospićkom prigradskom naselju Kaniži je otvorena pivovara vlasnika N. Ristovića iz koje se pivo razvozi po cijeloj županiji, a u samom prostoru pivnice priređuju se i zabave. Inače, čitavo razdoblje od kada se pojavljuju prve vinarije i pivovare pojačana je potrošnja alkohola pa se tako pojavljuju i interesantni podatci o količini ispijenih alkoholnih pića, vina, rakije i piva u 1904. godini, a posebno je prikazano koliko se popije u kotaru Gospić. (*Srbin* 1905: 11) Ta je količina prilično velika s obzirom na broj stanovnika. S obzirom na to da alkohol više piju siromašniji slojevi stanovništva ovi brojevi govore o socijalnom stanju u gospićkom kotaru.

Zemaljska vlada slabo vodi brigu o kakvoći vode i načinu kako da zaštiti izvore (vrela) što je vidljivo iz dopisa općine Lovinac gdje ima dosta vrela koja su zatrpana, a mještani su ih voljni urediti i čekaju samo općinsku uredbu o uređenju. Dakle, mjesno stanovništvo je nositelj inicijativa za uređenje dotičnih vrela. Osnivaju se i Kotarska kulturna vijeća koja donose neke zaključke za poboljšanje stanja, a to je da se poradi oko melioracije livada s obzirom na znatnu nestašicu krme, da se gospodarskim podružnicama ishodi subvencija od strane općina, da se napravi jarak na livadi za sprovođenje vode. Kulturna vijeća imaju ingerencije i da ispitaju loše navike koje se javljaju među narodom, jer se dosta štete radi preoravanjem i sužavanjem poljskih puteva, a krade se voće i ne čuva se stajski gnoj

4 16. i 17. svibnja je pao snijeg koji je počinio štetu.

5 Područje kotara Otočac obuhvaća 6 općina koje su u Gackoj dolini osim sela Ramljani i Kuterevo koji se nalaze u brdovitom području.

6 DNK analiza Pršljivke je pokazala da ima jedinstven genetski profil, odnosno da se može govoriti o autohtonij sortij.

koji je potreban za oplemenjivanje zemlje, posebno oranica. Zbog toga je edukacija bila vrlo važna kako bi seoska gospodarstva postala samoodrživa u smislu čuvanja sjemena krumpira, žita i kukuruza ali i stajskog gnoja, koji se do tada koristio u malim količinama za obradu polja.

Od važnijih obrta u županiji koji su počeli svoj rad je već spomenuta nova pivovara u Otočcu. Osim pivovare u 1894. godini su prijavljena 64 obrta, a 17 ih je objavljeno i to: u kotaru Brinje prijavljeno je 11 obrta, a otkazana su 2; u kotaru Gospić prijavljeno je 8, a otkazana su 3; u kotaru Korenica prijavljeno je 6 obrta, a objavljen je 1; u kotaru Donji Lapac prijavljeno je 6 obrta; u kotaru Gračac prijavljeno je 10 obrta, a objavljeno je 7 obrta; u kotaru Perušić prijavljeno je 7 obrta i u kotaru Senj prijavljena su 3, a otkazan je 1 obrt. Mali broj otvorenih obrta u kotarevima i osjetan broj otkazanih je pokazatelj sporijeg razvoja cijele županije, a i raznovrsnost zanatske djelatnosti je slaba. (Izveštaj Kraljevskog podžupana županije Ličko-krbavske o stanju uprave u županiji 1894: 48)

Jedan dio obrta otpada na ugostiteljske objekte koji piće moraju nabavljati izvan županije. U županiji je malo voća, a proizvodi se i malo alkoholnog pića od toga voća, koje je slabe kvalitete, a vino se dovozi iz Dalmacije pa se često vrši nadzor nad kvalitetom, pogotovo dalmatinskog vina. Vinogradi se uzgajaju, osim u primorskom dijelu županije, u kosinjskoj općini, a Kraljevska županijska oblast želi u Ličkom Petrovom Selu izgraditi loznjak gdje bi se uzgajala vinova loza. Razlog slabe kvalitete i manjka voća u županiji je nemar i neznanje kod naroda jer se voćke slabo obrađuju i obrezuju. No, nekih pomaka ima u brinjskom, lapačkom i otočkom kotaru.

Poseban je problem i izgradnja vodovoda u kraškim krajevima koji je aktualan i prilikom prolaska željeznice. Seljaci su prelazili desetke kilometara za par litara vode, dok je stoka pila vodu iz prljavih lokvi. Takav primjer nestašice je u kotaru Donji Lapac, o čemu govori očevidac: „Trebalo je ovog ljeta otići u Liku, naročito kotar donjolapački, pa da se čovjek uvjeri što znači sušo – nestašica vode.“ (Bićanić 1996) „Pored toga što su uništeni usjevi i pašnjaci, još je i stoka upropašćena od žeđi. Oko jedne česme – vodovoda, koji daje oko 300 litara vode na sat, mogli ste da posmatrate jednoličnu grupu starih baba, djevojaka, žena, djece, staraca, odraslih ljudi i mladića sa kantama u rukama, gdje strpljivo čekaju na red. Ta šarena grupa ipak je jednolična, jer su to uvijek isti koji se tu neprekidno izmjenjuju. Od starih i mladih, muških i ženskih, čujete samo jedno te isto: Vode, vode...„. Zbog toga je trebalo graditi vodovod koji je bio potreba ne samo za ljude već i za stoku. (Bićanić 1996)

Što se tiče građevinskih radova uglavnom se rade i obnavljaju školske zgrade i to dogradnja školske zgrade u selu Trnovcu kod Gospića u vrijednosti od 3680 forinti, uređenje školske zgrade u Cesarici kod Karlobaga, popravak škole u Vrhovinama te popravak djevojačke škole u Perušiću. Usprkos popravcima školski kapaciteti u županiji nisu dostatni jer ima dosta dijelova županije u kojima nema školske zgrade za što postoji potreba. (Izveštaj Kraljevskog podžupana županije Ličko-krbavske o stanju uprave u županiji 1904.)

Najveći problem se javlja u cestogradnji zbog velikog područja na kojemu se prostire županija ali i konfiguracije terena. Razvoj školstva u Lici također je uvjetovan izgradnjom cesta, lokalnih puteva, mostova i dr. kako bi se škola mogla organizirati i u najzabitijim dijelovima županije. Od općinskih cesta dovršavaju se ceste u kotaru lapačkom, i to dovršenje ceste u Martin Brodu, u kotaru perušićkom kod Gornjeg Kosinja, zatim u brinjskom kotaru od Križpolja do Lipca, i od Brinja do Letinca. (Izveštaj Kraljevskog podžupana županije Ličko – krbavske o stanju uprave u županiji 1904.)

Sve općinske ceste održavaju se iz općinskog proračuna, ali s besplatnom dobavom šljunka i besplatnim težacima. Često su pijesak i kaldrmu postavljali sami seljaci koji za to nisu bili plaćeni. Za cestogradnju je 1903. godine izdvojeno iz Krajiške investicijske zaklade 78 800, dok je za vodovod iz autonomnog budžeta izdvojeno 47 700 kruna. Za potrebe ličke željeznice 1912./13. godine su podignuti mostovi preko rijeke Mrežnice (s 40 m otvora), na pruzi Ogulin – Plaški, zatim dva mosta preko Like kod Gospića s otvorima od 30 i 45 metara, most preko Ričice pred Gračacem s otvorom od 40 m, te Glamočnice kod Metka s otvorom od 15 m. Vrlo je važna izgradnja tunela koji spaja željezničke postaje Vrhovine i Sinac u dužini od 2 270 m. (Horvat 1941) Svi infrastrukturni zahvati poduzimaju se kako bi Lika izašla iz izolacije kako prometne tako i gospodarske jer će ovim zahvatima biti skraćen put robi i putnicima.

Uz sve infrastrukturne projekte uglavnom na području cestogradnje, vodoopskrbe i željezničkog prometa napredak se odvija sporo pa o cestovnom prometu u Gospiću Gospićanka Marija Vica Balen piše: „Najbliža mu je željeznička ‘stacija’ (Balen 2009) bila ona u Ogulinu, udaljena nekih sto dvadeset i pet kilometara, do koje je običnom konjskom zapregom trebalo puna dva, pa i tri dana vožnje. Tek potkraj prošlog stoljeća uvedena je između Ogulina i Gospića poštanska kočija, ‘deležanca’ (kako su je nazivali Ličani), koja je taj put prevaljivala u jednom danu. Praćena bodrim brencanjem praporaca, odlazila je svake večeri iz Gospića, a druga

stizala u nj kasno u noć. Tako nas je ta naša, lička, diližansa svakodnevno povezivala s ‘dalekim svijetom’“.

Nevolja je bila samo u tome što je kočija bila skupa i mogla povesti tri, u krajnjoj nuždi i četiri, putnika. Time je riješila problem prevoženja samo najbogatije gospode, dok je lički puk i dalje putovao u Ogulin seljačkim kolima ili pješice. Postojala je ljetna koja je bila otvorena i koja je prevozila 3 do 4 putnika, i zimska koja je bila zatvorena i koja je prevozila do 2 osobe. Svaki je putnik mogao ponijeti do 10 kg prtljage. Postaje kroz koje je prolazila diližansa bile su različito vrednovane u cijeni s obzirom na konfiguraciju terena, a bile su Gospić, Osik, Perušić, Lešće, Otočac, Brlog, Žuta Lokva, Brinje, Jezerane, Josipdol i na kraju Ogulin. Cijena vožnje je bila 70 novčića po svakoj postaji, a malo skuplja je bila dionica Jezerane – Josipdol zbog prijelaza preko Kapele, tako da je cijena cijele dionice od Gospića do Ogulina koštala 7 forinti. Diližansa je kretala iz Gospića u 18h, a u Ogulin je dolazila sutra u podne. Vukla su je 4 konja koja su se mijenjala na svakoj postaji. Sve ovo je zahtijevalo dosta napora i organiziranosti da bi se stiglo na vrijeme na odredište.

Većina glavnih cesta je rađena s kamenom podlogom i posute su šljunkom, a sporedni putevi su uglavnom bili zemljani. Uređenje cesta se podmiruje iz zemaljskih sredstava, a općine sudjeluju u razgrtanju šljunka, odnosno općinski radnici koji su slabije plaćeni, ali pomaže također i lokalno stanovništvo, pa je prijedlog da se novac koji je trebalo dati za šljunak daje radnicima, a materijal se dobije besplatno. (Izveštaj kraljevskog podžupana županije Ličko-krbavske o stanju uprave u županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1894: 119)

Važnije općinske ceste u kotarevima Gospić, Perušić, Gračac, Korenica i Otočac su u boljem stanju, dok su u slabijem stanju ceste u kotarevima Udbina, Lapac i Senj. Na račun autonomnog zemaljskog proračuna utrošeno je 1894. godine ukupno 37 921 forinti za redovno održavanje zemaljskih cesta, za nabavu kamena tučenca, za popravke na cestama, za pripomoć općinama pri održavanju općinskih cesta. Također su na račun krajiške investicijske zaklade potrošene 12 742 forinte.

Ličko-krbavska županija se osim ovog kontinentalnog dijela proteže i na podvelebitski dio jadranske obale gdje se nalaze dvije luke, Senj i Karlobag koje su cestovno povezane s Likom.

U dopisu iz Baga (Karlobaga) vidljiv je problem uništavanja ribljeg fonda dinamitom. Naime, mnogi primorci koji su se bavili ribarstvom odlaze za poslom raditi na građevinu gdje kao zidari jeftino nabavljaju dinamit kojim love ribu posebno u vrijeme kada se mrijeti i dolazi blizu obale. Ovo je analogan slučaj sa sje-

čom šume u kontinentalnim krajevima gdje se čini šteta uglavnom zbog manjka sredstava za kvalitetniji život. (*Ličanin* 1897: 11)

Postoje namjere da se uvedu stalni ribočuvari sa stalnom plaćom i s ovim prijedlogom bi se išlo prema Kraljevskoj pomorskoj oblasti u Rijeci. Pošto se većina ovako uhvaćene ribe proda na tržnici u Gospiću treba tražiti certifikat od Kraljevskog lučkog ureda u Karlobagu uz koji bi se ova riba legalno mogla prodati. (*Hrvat* 1902: 12)

Karlobag (Bag) je tranzitno mjesto u koje je dolazila talijanska roba, no izgubila je bitku s bosanskom koja nije prolazila kroz Bag. I od tri kupališta koja su izgrađena u Bagu nema koristi jer gosti prolaze kroz njega na putu za Novi Vinodolski koji je već bio etablirano kupalište na crikveničkoj rivijeri.

Kao primjer poboljšanja života u županiji telefonska centrala u Senju osnovana je početkom 20. stoljeća što je bila olakšavajuća okolnost jer se do tada na godinu poslalo oko 2 milijuna pisama i 80 tisuća brzojava. (Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije 1913: 614 – 645) Centrala je olakšavala razmjenu informacija putem telefonskih poziva, no to je ipak bilo simbolično pošto je bilo malo telefona u upotrebi.

Loši putevi i težak transport stvaraju probleme prilikom dovoza robe iz Primorja u Liku. Pošto je u Gospiću dosta zaprežnih kola s konjima, a i petkom je sajam na kojemu je puno stoke otvoreno je napojište u Smiljanskoj ulici kako bi stoka imala čistu vodu za piće. Dolaze i pritužbe od trgovaca koji se žale na kirijaše koji im prevoze robu i imaju puno razbijenih boca žestokog pića zbog teškog puta, a to je izgovor da ukradu robu pa je poslije preprodaju na cesti iz Baga prema Gospiću. Dakle, robu naplate dvaput. Osim toga kirijaši na putu od Baga do Gospića dio vina uzmu sebi, a umjesto njega uliju vodu. Sve ovo je bio dio živopisne svakodnevnice koja se u intervalima odvijala od petka do petka tj. do sljedećeg sajma.

Slaba kvaliteta života u županiji posebno je vidljiva u općinskim središtima gdje je zbog teških životnih uvjeta prosjačenje postalo navika no pojavljuju se i oni koji nisu tako siromašni da bi trebali prositi. Zbog toga i apel u novinama da se prosjaci sklone s ceste. Iz pisanja tadašnjih novina može se vidjeti tadašnji način života i standard u županiji. Činjenica je da Lika po ukidanju Vojne krajine prelazi isključivo na zemljoradničko-stočarski način života koliko joj to konfiguracija terena i vremenski uvjeti dozvoljavaju.

Što se tiče javne sigurnosti ona je na zadovoljavajućem nivou što ne znači da nema većih odstupanja. U župama bivše Vojne krajine gdje je katoličko i pravoslavno stanovništvo živjelo jedno uz drugo javlja se problem oko uvođenja staroslavenske

liturgije na glagoljici. Već 6. lipnja 1894. godine senjsko-modruški biskup Juraj Posilović je poslao katoličkim svećenicima naputak da oprezno postupaju pri uvođenju staroslavenske liturgije bojeći se reakcije katoličkog puka kada čuje „jezik koji se čuje u crkvi grkoistočnoj“. Najžešća je reakcija bila u Širokoj Kuli gdje je narod oduzeo kapelanu glagoljski misal da ga vrati Vikarijatu u Senju. U Perušiću je također na blagdan Svetog Roka narod napao svećenika koji se spasio bijegom. Problema je bilo i u Krivom Putu pa je Kraljevska kotarska oblast u Senju zatražila pomoć jedne satnije vojske koja bi stanje sredila. Bilo je problema u Bilaju, Krasnu, Lipicama, Kompolju i Ramljanima gdje narod nije htio pohađati misu zbog uvođenja glagoljice. U Klancu se morala ustrojiti privremena oružnička postaja dok se narod nije primirio. Ovakvoj situaciji pridonijeli su i pojedini svećenici koji nisu vjerovali u glagoljicu i staroslavenski obred pa su otvoreno govorili protiv „vlaškog jezika i pisma“, što je unosilo pomutnju među narod koji i zbog neobrazovanosti teško prihvaća promjene, a pogotovo ako je riječ o crkvenoj liturgiji jer je crkva imala veliki utjecaj u narodu. (Bogović 2010: 293-299)

Bilo je problema i u Otočcu i u Gospiću oko vješanja srpske crkvene zastave prigodom obilježavanja vjerskih blagdana na pravoslavnim crkvama, jer je srpska zastava predstavljana kao crkvena. Veliki župan Bude Budisavljević je u dopisu od 12. lipnja 1893. godine tražio od bana Khuena Héderváryja da se uredi pitanje isticanja srpske zastave za cijelu zemlju. Ban je bio upoznat i prije s prosvjedima kod isticanja srpske zastave, ali nije bio voljan izdati jednu općenitu naredbu. Kao što je prethodno spomenuto bilo je u Ličko-krbavskoj županiji ovakvih primjera poput onoga u Otočcu 17. kolovoza 1894. godine kada je na crkvenome tornju grčko-istočne crkve bila izvješena zastava Kraljevine Srbije. Na to je reagirao općinski načelnik Otočca Martin Hećimović tražeći od kotarskog predstojnika da se zastava odstrani. Na ovu zamolbu predstojnik se oglušio pa se načelnik žalio kralju tražeći zaštitu, no na kraju je načelnik Hećimović suspendiran. (Racko 1994)

Također u rujnu i u listopadu 1897. godine proširila se vijest među pravoslavnim i dijelom katoličkog stanovništva da će se na pravoslavne i katoličke crkve vješati mađarske zastave. Narod je uvjeren da će se vješanjem mađarske zastave na crkvama unazaditi narodna vjera, a zbog protesta je jedan dio ljudi u gračačkom kotaru bio i osuđen. (*Hrvat* 1897: 23)

Opadanje broja redarstvenika pokazuje relativno dobru sigurnosnu situaciju u poslovanju županijskih i kotarskih oblasti koje 1894. godine u dobrom postotku rješavaju sudske slučajeve. Bez obzira na to što se broj činovnika koji rješavaju slučajeve nije povećao situacija je bila dobra zato jer je austro-ugarska administracija

dobro funkcionirala. (Izvjешće Kraljevskog podžupana županije Ličko-krbavske o stanju uprave u županiji 1895.)

U svim općinama osnivaju se dobrovoljna društva u cilju pomoći određenoj općini, a pogotovo vatrogasna društva kao u Gračacu, a priprema se osnivanje u Donjem Lapcu i Perušiću. Ovo je važno zbog sprječavanja požara i stanja sigurnosti, ali i čistoće ulica u općinskim središtima koje su se polijevale.

Svi ovi primjeri osnivanja različitih ustanova te radovi na infrastrukturnim projektima uz povoljnu sigurnosnu situaciju pokazuju određeno poboljšanje u svakodnevnom životu Ličana, prije svega u urbanim područjima županije.

Iseljavanje stanovništva iz Like

Dosta mladih ljudi odlazi u potrazi za zaradom u inozemstvo pa je dobar izvor prihoda, kako javljaju novine, za županijsku blagajnu i izdavanje putovnica kojih je 1894. godine izdano 14 641 i to najviše u gospićkom kotaru 3217, zatim u gračaćkom 1668, otočaćkom 1441, perušićkom 1774, u donjolapaćkom 648, brinjskom 1972 i senjskom 1297. Ovaj broj putovnica je nažalost pokazatelj odliva stanovništva, pa je ironično da novine naglašavaju zaradu na njima. Najčešća su odredišta Bosna i Slavonija gdje Ličani nalaze sezonske poslove oko branja poljoprivrednih usjeva nakon čega se vraćaju kući ili pak SAD gdje dobivaju teške fizičke poslove pa se nakon nekog vremena vraćaju, a ima i onih koji se odlučuju na trajni ostanak. Prethodnica ovih iseljenika su ljudi koji su sredinom 19. stoljeća otišli na područje Južne Amerike gdje su se zaposlili i čak dobro zaradili u rudnicima salitre, a većinom su to bili ljudi iz Dalmacije. (*Hrvat* 1900: 6)

Ličani dakle odlaze na rad ne samo izvan zemlje već i u druge krajeve Hrvatske poput Slavonije, zbog mogućnosti zarade. Međutim dopisi iz Slavonije (*Hrvat* 1898: 8) govore o trsnoj uši koja je uz sušu i tuču napala tamošnje vinograde, što znači da će biti manje posla i mogućnosti zarade za ljude iz Ličko-krbavske županije. Zbog teškog života mnogi ljudi se odlučuju na odlazak izvan Hrvatske posebno u SAD, no zbog manjka obrazovanja i nepoznavanja jezika tamo rade najteže poslove.

Zastupnik Juraj Biankini 13. veljače 1900. godine u Carevinskom vijeću u Beču postavlja pitanje iseljavanja velikog broja Hrvata koji je svake godine u porastu. Naime, prema statističkim podacima 1898. godine u Sjevernu Ameriku se iselilo 6 837 Hrvata, a godine 1899. čak 13 574 Hrvata iz Dalmacije. (*Hrvat* 1900: 6)

Naši ljudi rade teške poslove u nečovječnim uvjetima, a namjera je poslodavca da ih vrati nazad u Hrvatsku i time stvori slobodna radna mjesta za domicilne

radnike. Jedan dio ovih iseljenika ne uspijeva naći posao pa i ako bi se htjeli vratiti nemaju novac za povratak, prosjače ili pak postanu zavisni od lihvara. Zbog toga se predlaže osnivanje „Društva za emigraciju“ koje bi se brinulo da se ovim ljudima osigura novac za povratak.

Nagodbeno politika odnosi svoje žrtve u vidu iseljavanja iz Like (*Hrvat* 1905: 28) pa je tijekom 1905. godine izdano 6000 putovnica, a dozvolu traži još 4000 žitelja Ličko-krbavske županije što je 5% od ukupnog stanovništva županije. Na kraju 1905. godine porazna vijest iz New Yorka govori da je u prosincu stiglo 2 143 doseljenika iz Ugarske, a od toga 390 Hrvata dok je u isto vrijeme iz Austrije stiglo 3099 doseljenika, od toga 836 Hrvata. Još je porazniji podatak da je u razdoblju od 1. srpnja 1906. do 30. lipnja 1907. godine u Ameriku stiglo 61 432 Hrvata, a od toga 19 373 nepismena što dovoljno govori o socijalnom statusu i strukturi doseljenika. Iz Austro-Ugarske Monarhije doseljeno je u posljednjih 6 godina 1 180 911, od toga 200 000 Hrvata. (*Hrvat* 1907: 74)

Zbog manjka putovnica pojedinci koji čekaju brzo potroše posuđen novac za putovanje. U to vrijeme trinaest brodarskih poduzeća je izjednačilo cijene prijevoza iz Europe u Ameriku tj. cijena od New Yorka do bilo koje luke u Sredozemlju je bila 26 dolara ili 130 kruna. (*Srbini* 1905: 14)

Odlaskom naših ljudi, posebno iz zapadne Hrvatske u inozemstvo zbog pomankanja zemljišta, ovaj dio zemlje gubi jedan dio mladih ljudi pa je u razdoblju intenzivne emigracije od 1907. do 1911. godine stopa prirodnog prirasta pala sa 16,7% na 9,6%, što je rezultat iseljavanja mladog i radno sposobnog stanovništva, ali i relativno sporije smanjivanje stope mortaliteta. U razdoblju od 1901. do 1910. godine iselilo se iz Ličko-krbavske županije u prekomorske zemlje 10 695 stanovnika ili 8,4% svih tadašnjih iseljenika iz Hrvatske i Slavonije, a posebno u SAD gdje se iselilo 14 407 stanovnika.

I vijesti koje stižu iz hrvatske zajednice u Sjedinjenim Američkim Državama, a prenosi ih *Hrvat* imaju i pozitivnu konotaciju jer je vidljivo da se Hrvati organiziraju u tuđini. Počinju se otvarati hrvatske škole kao npr. u državi Kansas gdje su u svibnju 1907. godine časne sestre Dragocjene krvi Isusove osnovale hrvatsku školu koju polazi 100 učenika. Pojedinci se i snađu u tuđini pa nakon nekog vremena rade na tome da se prikupe sredstva koja bi se poslala u Hrvatsku. Takav je primjer Stanko Šarić iz Lovinca koji živi i radi u Americi te prikuplja sredstva i novac za Hrvatsku dioničku štedionicu u Americi u kojoj je već bilo prikupljeno 150 000 kruna.

Ima i negativnih pojava među ljudima koji odlaze na rad u inozemstvo. Potpadajući pod utjecaj raznih manipulatora oni se odaju alkoholu i kocki pa

upadaju u nevolje. Naime, dio ljudi iz Ličko-krbavske županije prema izvješću Zemaljske vlade ide na rad i u Njemačku, no zbog pijanstva i kartanja između njih često dolazi do tučnjave. Naime, radnici svoju zaradu gube na kartanju od profesionalnih kockara i kradljivaca čiji plijen postaju čim dođu u Njemačku.

Narod se uglavnom iseljava zbog slabog imovinskog stanja i slabih uvjeta života, a radi se uglavnom o čitavim obiteljima pa se npr. u 1895. godini iz otočaćkog kotara iselila jedna obitelj sa 6 članova, a iz brinjskog kotara 3 obitelji. Iz perušićkog kotara iselile su se 44 osobe i to 39 rimokatolika i 5 osoba pravoslavne vjere. Iz gračačkog kotara su se iselile 3 obitelji rimokatoličke vjere u Bosnu te jedna obitelj u Zemun. No, dosta je stanovništva otišlo u Ameriku, pa je krajem 1901. godine iz područja Ličko-krbavske županije u Americi bilo 2659 osoba. Prema pisanju i *Hrvata i Srbina*, iseljenici, bilo Srbi ili Hrvati, imaju uglavnom slične probleme s kojima se susreću po dolasku u strane zemlje.

Zaključak

Razdoblje obuhvaćeno u ovom radu prikazuje Liku s kraja 19. i početka 20. stoljeća u čijoj strukturi 97% stanovništva čini seljaštvo uz koje je u to vrijeme vezana i velika nepismenost kao i nizak životni standard. Zbog toga se novine poput *Ličanina* u ovom razdoblju bave savjetima i informacijama koje će najviše pomoći u svakodnevnom životu na gospodarstvu. U to vrijeme Lika živi pod utjecajem režima Khuena Héderváryja, a do početka 20. stoljeća implikacije njegove vlasti se vide u svakodnevnom, a posebno političkom životu u Lici. Dosta su intenzivni hrvatsko-srpski odnosi koji su često vodili do određenih konfrontacija između ovih etnokonfesionalnih skupina. Posebno je ovakvo stanje primjetno u Gospiću kao tadašnjem središtu županije. No, rad se prije svega bavi stanjem u gospodarstvu županije, ali i gradskim životom u Gospiću s osvrtom na kulturna događanja koja su davala poseban pečat statusu Gospića. Posebno je spomenut problem s iseljavanjem stanovništva iz županije koja je početkom 20. stoljeća imala 200 000 stanovnika i tada u pravom smislu počinje stagnacija Like u pitanju nataliteta koja je potrajala čitavo 20. stoljeće, a nastavila se i u 21. stoljeću. Zapravo su povijesne okolnosti na ovom području utjecale na ravnomjeran gospodarski razvoj koji Lika uz sav potencijal nije uspjela ostvariti.

Tiskani izvori

- *Ličanin*, Gospić: Časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu (1886. – 1897.)
- *Hrvat*, Gospić: Glasilo kluba stranke prava. List za pouku, gospodarstvo i politiku (1895. – 1911.)
- *Srbin*, Gospić: List Srpske samostalne stranke (1898. – 1911.)
- *Starčevićanac*, Gospić: Novine Starčevićeva kluba u Gospiću (1907. – 1911.)

Literatura

- BALEN, MARIJA-VICA. 2009. Bili smo idealisti. Zagreb: Disput
- BIĆANIĆ, RUDOLF. 1996. Kako živi narod. Zagreb: Globus
- BOGOVIĆ, MILE. 2010. Posljedice politizacije glagoljice u 19. stoljeću. // Knjige poštujući, knjiga poštovan: Zbornik Josipu Bratuliću o sedamdesetom rođendanu. Zagreb: Matica hrvatska
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. *Identitet Like: Korijeni i razvitak*, knj. I. Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2013. *Gospić-grad, ljudi, identitet*. / Željko Holjevac (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
- HORVAT, RUDOLF. 1941. *Lika i Krbava* (sv. I). Zagreb: Matica hrvatska
- LEMIĆ, ANA. 2012. Gimnazija Gospić 1860. do 2010. Gospić: Državni arhiv u Gospiću
- RACKO, LJERKA. 1994. Pozadina sukoba oko isticanja srpske zastave u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 27, Zagreb
- *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 1913. sv. I (1905.)

* * *

Newspapers *Ličanin*, *Hrvat*, *Srbin* and *Starčevićanac* as sources for history as 1886 – 1911

Abstract

In the time immediately after the abolition of the Military Frontier in 1881 and the annexation of this territory to Croatia, the first newspapers appeared on the territory of the former Lika-Krbava County, which was established in 1886. The time after the abolition of the Military Frontier is the time of adjustment to the civilian way of life, after the time when this territory represented a barrier to Turkish incursions into Croatia.

In such circumstances, economic and social life were adjusted to the military way of thinking. With the abolition of the Military Frontier on July 15, 1881, it was

annexed to the Kingdom of Croatia and Slavonia as an autonomous province that had the characteristics of statehood within the Lands of the Crown of St. Stephen. In the Kingdom of Croatia and Slavonia as part of Austro-Hungary, which was determined by the Austro-Hungarian Agreement in 1867 and under the rule of Franz Joseph I (1848-1916), the possibility was opened for the creation of counties on that territory, and thus for the Lika – Krbava County.

The theme of this paper is a review of the situation in Lika -Krbava County and especially in its center, Gospić, at the transition from the 19th to 20th century. First of all, economic opportunities, but also social and cultural life, ie the conditions in which the first newspapers appear, which are the main source of information for this work.

Key words: social life, newspapers, economic opportunities, Lika-Krbava County, Military Frontier

Tiskani izvori

- *Ličanin*, Gospić: Časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu (1886. – 1897.)
- *Hrvat*, Gospić: Glasilo kluba stranke prava. List za pouku, gospodarstvo i politiku (1895. – 1911.)
- *Srbin*, Gospić: List Srpske samostalne stranke (1898. – 1911.)
- *Starčevićanac*, Gospić: Novine Starčevićeva kluba u Gospiću (1907. – 1911.)

Literatura

- BALEN, MARIJA-VICA. 2009. Bili smo idealisti. Zagreb: Disput
- BIĆANIĆ, RUDOLF. 1996. Kako živi narod. Zagreb: Globus
- BOGOVIĆ, MILE. 2010. Posljedice politizacije glagoljice u 19. stoljeću. // Knjige poštujući, knjiga poštovan: Zbornik Josipu Bratuliću o sedamdesetom rođendanu. Zagreb: Matica hrvatska
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. *Identitet Like: Korijeni i razvitak*, knj. I. Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Gospić
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2013. *Gospić-grad, ljudi, identitet*. / Željko Holjevac (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
- HORVAT, RUDOLF. 1941. *Lika i Krbava* (sv. I). Zagreb: Matica hrvatska
- LEMIĆ, ANA. 2012. Gimnazija Gospić 1860. do 2010. Gospić: Državni arhiv u Gospiću
- RACKO, LJERKA. 1994. Pozadina sukoba oko isticanja srpske zastave u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 27, Zagreb
- *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 1913. sv. I (1905.)

* * *

Newspapers *Ličanin*, *Hrvat*, *Srbin* and *Starčevićanac* as sources for history as 1886 – 1911

Abstract

In the time immediately after the abolition of the Military Frontier in 1881 and the annexation of this territory to Croatia, the first newspapers appeared on the territory of the former Lika-Krbava County, which was established in 1886. The time after the abolition of the Military Frontier is the time of adjustment to the civilian way of life, after the time when this territory represented a barrier to Turkish incursions into Croatia.

In such circumstances, economic and social life were adjusted to the military way of thinking. With the abolition of the Military Frontier on July 15, 1881, it was

annexed to the Kingdom of Croatia and Slavonia as an autonomous province that had the characteristics of statehood within the Lands of the Crown of St. Stephen. In the Kingdom of Croatia and Slavonia as part of Austro-Hungary, which was determined by the Austro-Hungarian Agreement in 1867 and under the rule of Franz Joseph I (1848-1916), the possibility was opened for the creation of counties on that territory, and thus for the Lika – Krbava County.

The theme of this paper is a review of the situation in Lika -Krbava County and especially in its center, Gospić, at the transition from the 19th to 20th century. First of all, economic opportunities, but also social and cultural life, ie the conditions in which the first newspapers appear, which are the main source of information for this work.

Key words: social life, newspapers, economic opportunities, Lika-Krbava County, Military Frontier